

การวิเคราะห์อรรถกถาธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้

THE ANALYSIS OF ATAKKĀVACARA DHAMMA IN THE BUDDHA'S ENLIGHTENMENT

พระมหาไวยักษ์นรินทร์ อาวุธปัญโญ (มีสุวรรณ) และมนตรี สิริโรจนานันท์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Wanchai Saengsuwan and Montree sirarajananan

Thammasat University

Email: Waichanin007@gmail.com

Received 16 May 2025; Revised 13 June 2025; Accepted 30 June 2025.

บทคัดย่อ

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ภายหลังการตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงพิจารณาถึงธรรมที่ได้บรรลุ โดยเฉพาะอริยสัจสี่ และปฏิจจนุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมที่อธิบายถึงกระบวนการเกิดและดับของทุกข์ แม้ว่าธรรมะดังกล่าวจะลึกซึ้งและยากแก่การเข้าใจ แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยเผยแผ่คำสอนเหล่านี้แก่ผู้มีปัญญาที่สามารถเข้าใจและเข้าถึงได้ ปฏิจจนุปบาทและนิพพานถือเป็นอรรถกถาธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมเหล่านี้อีกที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียต รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง” พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำว่าการเข้าใจธรรมะเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องของการคิดคำนวณ แต่เป็นการพิจารณาผ่านญาณทัศนะ อย่างไรก็ตาม ปฏิจจนุปบาทยังสามารถนำมาพิจารณาในชีวิตประจำวันเพื่อช่วยลดทอนกิเลสและอุปาทานได้ บทความนี้นำเสนอการวิเคราะห์ธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้โดยอาศัยหลักไวยากรณ์บาลีและทฤษฎีญาณวิทยา โดยชี้ให้เห็นว่าคำว่า “ธรรม” ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงนั้นมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมถึงทั้งปฏิจจนุปบาทและนิพพาน การศึกษาธรรมะเช่นนี้จะช่วยให้เข้าใจความหมายอันลึกซึ้งของพุทธพจน์ได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์

คำสำคัญ: อรรถกถาธรรม , ปฏิจจนุปบาท , ญาณวิทยา

Abstract

The enlightenment of the Buddha was a pivotal event that led to the dissemination of the Dhamma, the teachings of Buddhism. After attaining enlightenment, the Buddha contemplated the truth he had realized, particularly the Four Noble Truths and Dependent

Origination, which explain the arising and cessation of suffering. Although these teachings are profound and difficult to comprehend, out of his great compassion, the Buddha resolved to share them with those who possessed the wisdom to understand and attain them. Dependent Origination and Nibbāna are considered atakkāvacara dhamma, meaning they are unpredictable to use mere logic or common reasoning. Instead, they require insight developed through the practice of meditation and Vipassanā. The Buddha emphasized that understanding these teachings is not a matter of intellectual reasoning but a realization achieved through direct insight. Nevertheless, Dependent Origination can also be examined in daily life as a means to reduce attachment and wrong views. This article presents an analysis of the Dhamma realized by the Buddha through the lens of Pāli grammar and epistemological theory, highlighting that the term "Dhamma" as used by the Buddha encompasses both Dependent Origination and Nibbāna. Such an approach to studying the Dhamma allows for a more accurate and comprehensive understanding of the profound meaning of the Buddha's words.

Keywords: Atakkāvacara dhamma Dependent Origination Epistemological theory

บทนำ

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การเผยแผ่คำสอนหลักของพระพุทธศาสนา ก่อนเสด็จออกไปเผยแผ่หลักคำสอน พระพุทธองค์ได้ทรงพิจารณาไตรตรองถึงหลักธรรมที่พระองค์ได้บรรลุที่ใต้ต้นโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา (ปัจจุบัน คือ พุทธคยา) พระพุทธองค์ทรงบรรลุอริยสัจสี่และเข้าใจถึงธรรมที่เรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งอธิบายถึงสาเหตุแห่งทุกข์และการดับทุกข์ พระองค์ทรงพิจารณาว่า ความรู้ที่ทรงบรรลุนั้นลึกซึ้งและยากต่อการเข้าใจ จึงทรงมีความตั้งใจที่จะเผยแผ่ธรรมที่ตรัสรู้ดังข้อความว่า

“ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งการตรึก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาชนผู้ร้นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีใน อาลัย เพลิดเพลินใน อาลัย ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนักกล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ข้อนั้นก็จะเป็นความเหินห่างน้อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา” (วิ.ม.(ไทย) 4/7/11)

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาถึงสภาวะธรรมที่พระองค์ได้บรรลุแล้ว และตระหนักว่าธรรมะที่ตรัสรู้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความเข้าใจแบบสามัญและไม่สามารถเข้าใจได้ด้วยการคิดหรือใช้ตรรกะธรรมดา ทรงตระหนักว่าผู้คนส่วนใหญ่มักติดอยู่ในกามคุณและยึดติดกับความคิดแบบทวิภาวะ (dualistic thinking) ทำให้ไม่สามารถเห็นสัจธรรมอันลึกซึ้งนี้ได้ อย่างไรก็ตาม ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยเผยแผ่ธรรมะที่ตรัสรู้ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้มีปัญญาได้เข้าใจและเข้าถึงความ

จริงเหล่านี้ แม้จะยากและต้องอาศัยการปฏิบัติธรรมอย่างลึกซึ้งก็ตามคำว่า ธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงในที่นี้ คือ ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน ข้อความลักษณะนี้พระองค์ตรัสไว้อีก 4 ที่คือ

- 1) มหาปทานสูตร(ที.ม.(ไทย) 10/64/36)
- 2) ปาสราสีสูตร(ม.ม.(ไทย) 12/381/304-305)
- 3) อัคคิวัจนโคตตสูตร (ม.ม.(ไทย) 13/190/224)

4)พรหมยาจนสูตร (ส.ส.(ไทย) 15/172/229 ซึ่งปรากฏข้อความที่เหมือนกันทุกอย่าง หมายถึงคำจำกัดความของคำว่า ธรรม พระองค์ทรงอธิบายว่าเป็น ปฏิจจสมุปบาทและนิพพานเหมือนกัน

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ศาสนาพุทธเกิดขึ้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงออกผนวชจากวรรณะกษัตริย์ เป็นเจ้าชายแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ ทรงตรัสรู้เมื่อพระชนมายุได้ 35 พรรษา และเผยแผ่พระธรรมคำสอนเป็นเวลา 45 ปี ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองกุสินารา ตลอดช่วงเวลาแห่งการเผยแผ่พระธรรม พระองค์ทรงแสดงธรรมในหลากหลายรูปแบบ เพื่อให้สรรพสัตว์ที่มีอินทรีย์เหมาะสมได้บรรลุธรรมตามความพร้อมของแต่ละบุคคลนักวิชาการสมัยใหม่ได้พยายามทำความเข้าใจคำสอนของพระพุทธองค์โดยปรับคำสอนเหล่านั้นให้อยู่ในรูปของปรัชญา ซึ่งสามารถเข้าถึงได้ง่ายกว่าประสบการณ์ทางวิญญาณชั้นสูงของพระองค์ ปรัชญานี้มีหัวข้อหลักสำคัญอยู่ 4 ประการ ได้แก่

1. อภิปรัชญา ว่าด้วยความจริงสูงสุดของโลก
2. จริยศาสตร์ ว่าด้วยความดี
3. ญาณวิทยา ว่าด้วยบ่อเกิดแห่งปัญญา และ
4. สุนทรียศาสตร์ ว่าด้วยความงาม (โสรัจจ์ หงส์ลดารมภ์, 2562: 3)

บ่อเกิดของปัญญาในทัศนะของพระพุทธเจ้ามี 3 ประการดังที่พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ในสังคีตีสสูตรว่า

1. จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิด
2. สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง
3. ภาวนามยปัญญา (ที.ปา. (ไทย) 11/304/271)

ภาวนามยปัญญาเป็นแหล่งความรู้เดียวที่พุทธปรัชญายอมรับว่าถูกต้องแท้จริง ความรู้此起ขึ้นโดยตรงจากการปฏิบัติภาวนาตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีสติปัญญา 4 เป็นแนวทางจนสามารถเข้าใจความจริงด้วยตนเอง ผู้ปฏิบัติจะเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ทำให้สามารถละกิเลสและหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ นอกจากนี้ยังทำให้บุคคลเข้าถึงความจริงสูงสุดหรือ “ปรมาตถ์” (Ultimate Truth) ได้ ด้วยเหตุนี้ ภาวนามยปัญญาจึงเป็นสิ่งที่พุทธปรัชญายอมรับว่า หากปฏิบัติอย่างถูกต้อง ย่อมทำให้พ้นจากทุกข์ จากการพิจารณาขอบเขตความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท จะเห็นได้ว่า

ความรู้นี้มุ่งหมายเพื่อการหลุดพ้นจากพันธนาการของความทุกข์ แตกต่างจากนักปราชญ์ในสำนักอื่น ๆ ที่แสวงหาความรู้เพียงเพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็น ถือว่าสิ้นสุดเพียงกระบวนการแสวงหาความรู้ในทางตรงกันข้าม ภาวนามยปัญญาเกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมทางจิตผ่านการฝึกอบรมสติปัญญาฐาน ต้องอาศัยความเพียรพยายามในการฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ พร้อมด้วยสติที่ต่อเนื่อง

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “บัณฑิตผู้เป็นปราชญ์เพ่งพินิจ มีความเพียรต่อเนื่อง และมีความบากบั่นมั่นคง ย่อมบรรลุนิพพาน อันเป็นสภาวะยอดเยี่ยม ปลอดจากโยคะ” (ขุ.ธ.(บาลี) 25/23/31) ผู้ที่ฝึกฝนจนเชี่ยวชาญจะมีพลังทางจิตที่ลึกลับยิ่งขึ้น ประสาทสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น และกายไม่สามารถเข้าถึง ความรู้นี้จะทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ของสภาวะต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยแห่งความจริงในโลก จนกระทั่งบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท

การตัดสินใจความจริงทางญาณวิทยา

การตัดสินใจความจริงทางพุทธศาสนาปรากฏในเกสปุตตสูตร หรือที่รู้จักกันในชื่อ “กาลามสูตร” มีเนื้อหากล่าวถึงชาวกาลามะแห่งนครเกสปุตตะ สาธารณรัฐในสมัยพุทธกาล ผู้ที่เกิดความสับสนในเรื่องความเชื่อ เนื่องจากสมณพราหมณ์หลายคนได้มาเผยแพร่ลัทธิของตนในพื้นที่ โดยแต่ละคนต่างอ้างว่าความเชื่อของตนนั้นดีกว่าของผู้อื่น ทำให้ชาวกาลามะไม่รู้ว่าจะเชื่อใครดี จึงพากันไปทูลถามพระพุทธเจ้าถึงหลักเกณฑ์ที่สามารถใช้ตัดสินใจถูกต้องของทฤษฎีต่างๆ

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลัก 10 ประการเพื่อขจัดความสงสัย ดังนี้

- 1) อย่าเชื่อเพียงเพราะได้ยินตามกันมา
- 2) อย่าเชื่อเพียงเพราะถือสืบต่อกันมา
- 3) อย่าเชื่อเพียงเพราะคำเล่าลือ
- 4) อย่าเชื่อเพราะอ้างอิงตำราหรือคัมภีร์
- 5) อย่าเชื่อเพราะตรรกะ
- 6) อย่าเชื่อเพราะอนุমান
- 7) อย่าเชื่อเพราะการตรึกตรองด้วยเหตุผล
- 8) อย่าเชื่อเพราะเข้ากับทฤษฎีของตน
- 9) อย่าเชื่อเพราะเห็นว่ามันน่าจะเป็นไปได้
- 10) อย่าเชื่อเพียงเพราะนับถือว่ามีคุณผู้เป็นครูของเรา (อง.ตัก.(ไทย)

20/66/259)

จากการพิจารณาพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงตัดสินใจความรู้ใน 2 แนวทาง แนวทางแรกคือ อย่าปลงใจเชื่อตามกาลามสูตรทันที แนวทางที่สองคือ การสนับสนุนให้เชื่อ แต่ต้องผ่านการทดลองปฏิบัติด้วยสติปัญญาและเหตุผลก่อนตัดสินใจ

หลักกาลามสูตรนี้สามารถจัดกลุ่มความรู้ได้ดังนี้

ข้อที่ 1-4 และข้อที่ 10 เป็นความรู้ที่ได้รับจากการถ่ายทอดภายนอก จัดเป็น “สุตมยปัญญา”

ข้อที่ 5-9 เป็นความรู้ที่เกิดจากการคิดวิเคราะห์ด้วยเหตุผล จัดเป็น “จินตามยปัญญา”

การลงมือปฏิบัติและทดสอบด้วยตนเองจัดเป็น “ภาวนามยปัญญา” สอดคล้องกับการจัดกลุ่มความรู้ตามกาลามสูตรของ สมภาร พรหมทา โดยแบ่งแหล่งที่มาของความรู้เป็น 3 กลุ่มหลัก ดังนี้

- 1) ความรู้ที่เกิดจากประเพณีและเสียงส่วนใหญ่ (ข้อ 1-3)
- 2) ความรู้จากคัมภีร์และบุคคลที่น่าเชื่อถือ (ข้อ 4 และ 10)
- 3) ความรู้ที่เกิดจากการคิดวิเคราะห์ด้วยกระบวนการต่าง ๆ (ข้อ 5-9) โดยแบ่งย่อยได้เป็นการคิดแบบนิรนัย (ข้อ 5) การคิดแบบอุปนัย (ข้อ 6) และการคิดแบบผสมผสานระหว่างนิรนัยและอุปนัย (ข้อ 7-9) (สมภาร พรหมทา, 2542 : 238)

บ่อเกิดแห่งปัญญาในพระพุทธศาสนามี 3 ประการ ได้แก่ จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด), สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) และภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติ) โดยปัญญาทั้งสามระดับนี้มีรากฐานมาจากญาณวิทยาที่มีมาก่อนพุทธกาล คล้ายคลึงกับญาณวิทยาของนยายะ ที่ก่อตั้งโดยฤๅษีเคาตมะ เชื่อว่าเราสามารถใช้ตรรกะในการพิจารณาที่ซับซ้อน เช่น ทฤษฎีปัจจัยการ (Causation) และอานนิกิยิกิ (การวิเคราะห์เรื่องจิตสุดท้าย) อย่างไรก็ตาม ไม่สามารถบรรลุปัญญาสูงสุดได้ด้วยตรรกะเพียงอย่างเดียว เช่นเดียวกับความเชื่อในพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนาเองก็มีธรรมที่ลึกซึ้งเหนือประสบการณ์ทางตรรกะ เช่น นิพพาน, ปฏิจจสมุปบาท, และทิวฏฐิ 62 พระพุทธองค์ทรงบรรยายว่ามีลักษณะลึกซึ้ง ไม่สามารถเข้าใจได้ด้วยการตรึกเพียงอย่างเดียว คำอธิบายเหล่านี้อาจทำให้เกิดคำถามว่า ธรรมเหล่านี้จะถูกจัดเป็นอจินไตยที่ไม่สามารถนำมาคิดพิจารณาได้หรือไม่

ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน เป็นอตกกาวจรธรรม

ธรรมะ คือ “ปฏิจจสมุปบาท” และ “นิพพาน” แสดงถึงความจริงของการเกิดขึ้นและการดับของทุกข์ ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักการที่อธิบายกระบวนการที่สิ่งต่าง ๆ ในชีวิตเกิดขึ้นและดับไปตามการพึ่งพาอาศัยกัน (dependent origination) ขณะที่นิพพานคือสภาวะหลุดพ้นจากทุกข์โดยสมบูรณ์ (ultimate liberation) การทำความเข้าใจในธรรมะทั้งสองนี้จึงเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา และเป็นกุญแจสำคัญในมิติทางญาณวิทยาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ (Kalupahana, 1975 : 87; Gethin, 1998 : 65-66)

นอกจากการทำความเข้าใจปฏิจจสมุปบาทและนิพพานในแง่ของกระบวนการคิดแล้ว พระพุทธเจ้ามักเน้นย้ำถึงการพิจารณาธรรมที่ไม่ใช้วิสัยแห่งการคิด ตัวอย่างเช่น นิพพานนั้นเป็นสภาวะที่ไม่สามารถเข้าใจได้โดยการใช้ตรรกะหรือความคิดทางวิชาการเพียงอย่างเดียว เนื่องจากเป็นสภาวะเหนือความคิดและประสบการณ์ในระดับปกติ (Harvey, 2007 : 125) การศึกษาธรรมที่ไม่ใช้วิสัยแห่งการคิดนี้

จึงจำเป็นต้องอาศัยปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนา ซึ่งเป็นการฝึกฝนจิตใจเพื่อข้ามพ้นจากการยึดมั่นในสภาวะธรรมดาและเข้าสู่การเข้าใจธรรมที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น (Bronkhorst, 1993 : 54)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า “นิพพาน” และ “ปฏิจจสมุปบาท” จะเป็นธรรมที่สามารถเข้าถึงได้ผ่านการปฏิบัติธรรมตามแนวทางของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ในบางพระสูตรพระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นว่าปฏิจจสมุปบาทสามารถนำมาพิจารณาได้ในแง่มุมต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ข้อความที่ว่า “ภิกษุผู้ฉลาดในการพิจารณาธรรม ควรพิจารณาในแง่ของธาตุ อายตนะ และปฏิจจสมุปบาท” (ส.ช.(ไทย)17/57/91) ข้อความนี้อาจบ่งบอกได้ว่ามีบางแง่มุมของปฏิจจสมุปบาทที่สามารถเข้าใจได้ผ่านการพิจารณาเชิงวิจารณ์ บทความนี้จะนำเสนอการตีความคำว่า “ธรรม” โดยอาศัยไวยากรณ์ภาษาบาลีและทฤษฎีทางญาณวิทยา ซึ่งปรากฏในประโยคที่กล่าวว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งการตรึก” (วิ.ม.(ไทย) 4/7/11) เพื่อให้เข้าใจอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นว่าเราสามารถเข้าใจคำว่า “ธรรม” ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ในระดับใดบ้าง

มีข้อที่น่าสังเกตว่า พวกเราชาวพุทธรับรู้กันมาเหมือนกันทั่วโลกว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้คือ อริยสัจ 4 แต่ทำไมในที่นี้พระองค์จึงตรัสไว้แค่ 2 คือ สมุทัยสัจ (ปฏิจจสมุปบาท) และ นิโรธสัจ (นิพพาน) ในอรรถกถาและฎีกาที่เป็นคำอธิบายของส่วนนี้ไม่ได้อธิบายเรื่องนี้เอาไว้ แต่ผู้เขียนขอเสนอแนวทางอธิบายโดยใช้หลักการที่เรียกว่า อุปจาระ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาครั้งแรกเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 ดังมีตัวอย่างในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทว่า คำว่า ย่อมนอนสบาย นี้ เป็นเพียงการแสดง (ตัวอย่าง) เท่านั้น หมายความว่า ย่อมอยู่เป็นสุขแม้โดยอริยาบททั้ง 4 (ขุ.ธ.อ.(ไทย) 1/79/530)

การใช้คำลักษณะนี้เรียกว่า เอกเทศอุปจาระ หรือ สำนวนที่กล่าวถึงบางส่วนแต่หมายถึงทั้งหมด (เนตติหารัตถทีปนี -/-/45) ในกรณีพุทธพจน์ข้างบน ถึงแม้พระองค์จะตรัสเพียง 2 สัจจะ แต่เราก็ควรจะรับรู้ถึงอีก 2 สัจจะที่เหลือโดยอ้อมด้วยเพื่อความสมบูรณ์ของความหมายที่พระองค์ตรัสออกมาและเพื่อป้องกันคำจบบังคับของผู้อื่น ส่วนการใช้คำอธิบายลักษณะธรรมตั้งแต่ ลึกซึ้ง จนถึง ประณีต ก็มี ความหมายตามตัว แต่คำว่า ไม่เป็นวิสัยแห่งการตรึก (อตกกวาโจโร) มีเรื่องที่น่าคิดว่า หากปฏิจจสมุปบาทและนิพพานเป็นธรรมที่คิดไม่ได้ พระองค์จะแสดงไว้ในที่ต่างๆ เพราะเหตุไร

วิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทในแง่ตรรกะและการตรึก

เรามาพิจารณาคำนี้ในแง่ของไวยากรณ์กันก็พอจะแยกองค์ประกอบได้ว่า คำว่า อตกกวาโจโร นั้น มาจาก น บทหน้า ตกก ศัพท์ที่แปลว่าการตรึก และ อวจร ศัพท์ที่แปลว่า วิสัยหรืออารมณ์ น ศัพท์นั้นในทางไวยากรณ์แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ ปัสซชปฏิสเสและปิริทาสปฏิสเส

ปัสซชปฏิสเสนันทำหนำที่ปฏิสเสกิริยาของประโยค ให้ความหมายว่าประธานของประโยคไม่เคยทำหรือไม่สามารถทำกิจวิธาดังกล่าวได้เลย ตัวอย่างข้อความว่า “บุคคลบางคนไม่ให้ทานแม้ด้วยตนเอง ทั้งไม่ชักชวนคนอื่น เขาย่อมไม่ได้โภคสมบัติและบริวารสมบัติในทุกที่ที่ตนเกิด” (ขุ.ธ.อ.(ไทย) 1/80/531) ในประโยคนี้แสดง น ที่เป็นปัสซชปฏิสเส เพราะมีการใช้วิจิณฉัพพ (นิพพตฺตนิพพตฺตญาณ)

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเขาไม่ได้สมบัติสักอย่างในทุกที่ ดังนั้น คำว่าไม่ให้ทานและไม่ชักชวนก็ตีความได้ว่า เขาไม่เคยทำกิริยาเหล่านี้สักครั้งเลย

ส่วนปริยทาสปฏิเสธ หมายถึง การปฏิเสธนามศัพท์ ทำให้ได้ความหมายว่า ไม่ปฏิเสธโดยสิ้นเชิง เป็นการระบุสิ่งอื่นนอกเหนือจากสิ่งที่ปรากฏ เช่นคำว่า น พราหมณ์ อพราหมณ์ แปลว่า คนที่ไม่ใช่พราหมณ์ หมายถึงว่า คนคนนี้มีส่วนคล้ายพราหมณ์อยู่จึงทำให้ผู้เห็นมีมโนภาพไปถึงพราหมณ์แต่เมื่อเดินทางเข้ามาใกล้ๆจึงรู้ว่า ไม่ใช่พราหมณ์ แต่เป็นคนวรรณะอื่น จะเห็นได้ว่าการปฏิเสธชนิดนี้ไม่ได้ปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง แต่ปฏิเสธเพียงบางอย่างเท่านั้น ความหมายของ น ศัพท์นั้นยังปรากฏในคัมภีร์นยาสภกรณ์และเอกักรโกสะอีก 11 ความหมาย แต่จะไม่นำมากล่าวในที่นี้

ดังนั้น น ศัพท์ในบทว่า อตถกาวจโร นี้ เป็นการปฏิเสธนามศัพท์ จัดอยู่ในประเภทปริยทาสปฏิเสธ คือไม่ได้ปฏิเสธโดยสิ้นเชิง จากข้อสรุปดังกล่าวทำให้เราตีความได้ว่า คำว่า ไม่ใช่วิสัยของการตรีกไม่ได้เป็นการปฏิเสธโดยสิ้นเชิง ซึ่งมีนัยยะว่าสามารถที่จะตรีกได้บ้าง ทำให้มีคำถามต่อมาว่า อย่างไรตรีกได้ อย่างไรตรีกไม่ได้

ศัพท์ว่า อตถกาวจโร ในคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า บทว่า อตถกาวจโร หมายถึง ไม่ควรคาดคะเน คือไม่ควรหยั่งลงด้วยการตรีก ควรคาดคะเนด้วยญาณเท่านั้น (ม.ญ.อ.(บาลี) 2/281/82) เมื่อเรามาพิจารณาถึงปฏิจจนูปบาท เราก็น่าจะพอคาดคะเนได้ว่า เมื่อรูปกระทบตา ก็เกิดผัสสะ เมื่อเกิดผัสสะก็เกิดเวทนา 3 อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเกิดเวทนาแล้วต่อมาก็เกิดตัณหา เมื่อเกิดตัณหาจึงเกิดอุปาทาน เมื่อเกิดอุปาทานจึงเกิดการทำกรรมดีกรรมชั่ว เมื่อทำกรรมดีกรรมชั่วจึงเกิดวิบาก วิญญาณที่เป็นสาเหตุของการเกิดต่อไป กระบวนการเหล่านี้ไม่ยืนยันการมีอยู่ของผู้ทำและสิ่งที่ถูกทำ เมื่อเราพิจารณาบ่อยๆจนเข้าใจก็จะสามารถลดสัkkายทิฐิได้ พระพุทธเจ้าเองก็รับรองไว้ในสัตตญาณสูตรว่า “ภิกษุผู้ฉลาดในการพิจารณาธรรมให้พิจารณาแบบเป็น ธาตุ อายตนะ ปฏิจจนูปบาท” (ส.ข.(ไทย) 17/57/91)

เมื่อพิจารณาจากพระดำรัสของพระพุทธเจ้าในพระสูตรนี้แล้ว อาจมองได้ว่า “ปฏิจจนูปบาท” ไม่ใช่ธรรมที่ไม่สามารถพิจารณาหรือตรีกตรองได้โดยสิ้นเชิง เรายังสามารถนำมาพิจารณาในชีวิตประจำวันเพื่อช่วยลดสัkkายทิฐิและอัสมิมานะได้ เพราะปฏิจจนูปบาทเป็นหลักธรรมที่อยู่ตรงกลางระหว่างแนวคิดที่ยืนยันการมีอยู่ของอัตตาและแนวคิดที่ปฏิเสธการมีอยู่ของอัตตา บางครั้งเราอาจได้ยินอาจารย์บางท่านเรียกธรรมหมวดนี้ว่า “อิทัปปัจจยตา” หรือ “ตถตา” ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ ผู้เขียนยังมีเหตุผลอีกข้อหนึ่งที่สนับสนุนแนวคิดที่ว่าปฏิจจนูปบาทสามารถนำมาพิจารณาในชีวิตประจำวันได้ นั่นคือการที่พระพุทธเจ้าไม่ได้จัดให้ปฏิจจนูปบาทอยู่ในกลุ่ม “อจินไตย” 4 ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่สามารถตรีกตรองได้โดยมนุษย์ทั่วไป แสดงว่าหลักธรรมนี้ยังพอที่จะตรีกถึงได้ แต่ในคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง การตรีกถึงปฏิจจนูปบาทไม่สามารถทำให้บรรลุโลกุตตรธรรมได้โดยตรง ดังข้อความในมหานิทานสูตรว่า

“ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสสรพยัคฆ์ ไม่เคยปรากฏ ปฏิจจนูปาทานนี้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง สุดจะคาดคะเนได้ แต่ถึงกระนั้น ก็ยังปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนกับว่าเป็นธรรมง่าย ๆ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ ปฏิจจนูปาทานนี้ เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง สุดจะคาดคะเนได้ ก็เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจปฏิจจนูปาทานนี้ หมุ่สัตว์จึงยุ่งเหมือน خوردถ่ายของช่วงทุก เป็นบมฺนงฺนึ่งเหมือนกระจุกถ่าย เหมือนหลุมมุงกระต่ายและหลุมปล้อง ไม่ข้ามพ้น อบาย ทุกติ วินิบาตและสงสาร” (ที.ม.(ไทย) 10/95/57)

ข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การที่จะบรรลุธรรมในพุทธศาสนา ไม่สามารถทำได้เพียงแค่ การเข้าใจกระบวนการปฏิจจนูปาทานผ่านการศึกษาแบบสุตมยปัญญาหรือจินตามยปัญญาเพียงอย่างเดียว นั่นคือ แม้การฟัง ศึกษา และไตร่ตรองจะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจเชิงตรรกะเกี่ยวกับหลักเหตุปัจจัยของสังสารวัฏ แต่ความเข้าใจเช่นนี้ยังคงอยู่ในระดับของปัญญาทางโลก (โลกียปัญญา) อาจก่อให้เกิดเพียงความรู้แจ้งทางทฤษฎีหรือความสามารถในการอธิบายเหตุและผลของสังขารทั้งหลายเท่านั้น แต่การบรรลุธรรมตามหลักพุทธศาสนา จำเป็นต้องอาศัยปัญญาที่เกิดจากการภาวนา (ภาวนามยปัญญา) เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติจริง ผ่านการเจริญสติ สมาธิ และวิปัสสนา เพื่อให้เกิดการเห็นแจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริงโดยตรง การปฏิบัตินี้ทำให้ปัญญาไม่ได้เป็นเพียงแนวคิดหรือความเข้าใจที่อิงอยู่กับตรรกะแห่งเหตุผล แต่เป็นปัญญาที่สัมผัสและตระหนักถึงไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) โดยตรง ดังนั้น แม้การศึกษาปฏิจจนูปาทานด้วยสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญาจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการทำความเข้าใจหลักธรรม แต่นั่นยังไม่เพียงพอสำหรับการหลุดพ้นจากวัฏสงสาร หากปราศจากการปฏิบัติจนเกิดภาวนามยปัญญา ก็จะไม่สามารถเข้าถึงสัจธรรมของปฏิจจนูปาทานอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าย้ำเสมอว่าต้องรู้แจ้งด้วยญาณปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ตรง ไม่ใช่เพียงความเข้าใจในเชิงทฤษฎี

อนึ่ง อจินไตย 4 ได้แก่ ความคิดเรื่องโลก เรื่องกรรมวิบาก เรื่องวิสัยของผู้มีฤทธิ์และเรื่องวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (อง.จตุกก.(ไทย) 21/77/122) มีความต่างจากอดีตกาวจรธรรม คือ ปฏิจจนูปาทาน ดังจะยกตัวอย่างว่า สมมุติว่าเราเห็นคนๆหนึ่งพิการตาบอดมาตั้งแต่เกิดเราอาจจะสามารถคิดหาเหตุผลในทางกายภาพหรือทางการแพทย์ได้ว่าทำไมถึงตาบอดแต่เราไม่สามารถรู้ได้ว่าคนผู้นี้ทำกรรมอะไรมาจึงได้รับวิบากที่ทำให้ตาบอดแต่กำเนิด การที่จะรู้ได้ต้องอาศัยความรู้พิเศษที่เกิดจากฤทธิ์เท่านั้นจึงจะรู้ได้ แต่กระบวนการปฏิจจนูปาทานนั้นเราสามารถอนุมานได้ว่าอุปาทานในสิ่งของเกิดขึ้นได้เพราะตัณหา ตัณหาเกิดขึ้นเพราะเวทนา เวทนาเกิดขึ้นเพราะผัสสะไปจนถึงอวิชชา ซึ่งเป็นกระบวนการอนุมานด้วยตรรกะอันทำให้เกิดประโยชน์อย่างมากต่อผู้อนุมาน ดังนั้น ปฏิจจนูปาทานจึงไม่ถูกจัดเข้าในอจินไตย

ในระบบการสอนของพระพุทธเจ้า การบรรลุถึงโลกุตตรธรรมนั้นต้องอาศัยการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะการทำตาม “สติปัฏฐาน 4” เป็นวิธีการที่พระองค์ทรงแนะนำอย่างชัดเจน สติปัฏฐาน 4 มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ปฏิบัติสามารถพัฒนาความตระหนักรู้ในปัจจุบันและสร้างสัมมาสมาธิ จะช่วยในการเข้าใจธรรมชาติของจิตใจและความจริงอันเป็นนิรันดร์ คนที่พยายามใช้ตรรกะวิเคราะห์ทุกสิ่ง อาจติดอยู่ใน “วิตักกะ” หรือความฟุ้งซ่านทางความคิด หากไม่มีการฝึกฝนจิต อาจทำให้เกิดความลังเล สงสัย หรือคิดมากเกินไปจนไม่สามารถสัมผัสความจริงที่พ้นไปจากตรรกะได้ ดังนั้น ความรู้หรือการศึกษาเพียงอย่างเดียวจึงไม่เพียงพอสำหรับการเข้าถึงความหลุดพ้นและความรู้ที่แท้จริงในพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติต้องลงมือทำและสัมผัสประสบการณ์ด้วยตนเองเพื่อที่จะเข้าถึงโลกุตตรธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การเข้าใจ อตักกาวจรธรรม ไม่ใช่เรื่องของการปฏิเสธตรรกะโดยสิ้นเชิง แต่เป็นการใช้ตรรกะอย่างเหมาะสม แล้วก้าวข้ามมันไปสู่ประสบการณ์ตรง เป็นแนวคิดที่ชี้ให้เห็นว่าความจริงระดับสูง เช่น นิพพาน ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยตรรกะหรือเหตุผลเชิงโลกียปัญญา แต่ต้องใช้โลกุตตรปัญญาที่เกิดจากการภาวนา และการเจริญสติปัญญา ตรรกะสามารถนำพาเราไปสู่จุดหนึ่งเท่านั้น แต่การรู้แจ้งต้องอาศัยประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติ การทำความเข้าใจแนวคิดนี้ไม่ใช่เพื่อปฏิเสธเหตุผล แต่เพื่อให้รู้ว่าตรรกะมีขอบเขตของมัน และเพื่อเข้าถึงสัจธรรมที่แท้จริง จำเป็นต้องใช้เครื่องมือที่อยู่เหนือไปจากตรรกะ นั่นคือ ญาณ ปัญญาและการภาวนา

ปัญญาที่เกิดขึ้นในสติปัฏฐาน 4 สามารถพิจารณาได้ในแง่ของญาณวิทยา ซึ่งเป็นสาขาที่ศึกษาที่มาและกระบวนการเกิดของความรู้ หากมองผ่านกรอบแนวคิดญาณวิทยาตะวันตก ปัญญาประเภทนี้อาจจัดอยู่ในแนวคิดที่เรียกว่า “ปัญญาแบบเหนือประสบการณ์มนุษย์” (Transcendental Wisdom) หมายถึง ความรู้ที่ไม่สามารถอธิบายหรือเข้าถึงได้โดยอาศัยเพียงประสบการณ์ทางโลกทั่วไป แต่ต้องอาศัยกระบวนการภายในที่ลึกซึ้งเกินกว่าการรับรู้ตามปกติ ในบริบทของพุทธศาสนา วิปัสสนา ปัญญาที่เกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน 4 เป็นกระบวนการพิเศษที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติในลักษณะที่ประสบการณ์ทางโลกหรือกระบวนการคิดแบบตรรกะไม่สามารถให้คำตอบได้ การเห็นแจ้งไตรลักษณ์ความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความเป็นทุกข์ (ทุกขัง) และความรู้ตัวตน (อนัตตา) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการภาวนาโดยตรง ไม่ใช่เพียงผลลัพธ์ของการคิดวิเคราะห์หรือตรรกะแบบเหตุผลนิยม (Rationalism) แนวคิดเรื่องปัญญาที่อยู่เหนือประสบการณ์ทางโลกนี้ยังมีความคล้ายคลึงกับแนวคิดของนักปรัชญาตะวันตกบางกลุ่ม เช่น เฮเกล (George Wilhelm Friedrich Hegel) ที่กล่าวถึง "Absolute Spirit" หรือจิตสัมบูรณ์ เป็นความรู้ที่อยู่เหนือขอบเขตของประสบการณ์ปกติ อาร์เธอร์ โชเพินฮาว (Arthur Schopenhauer) ซึ่งกล่าวถึงการหลุดพ้นจากมายาภาพของโลก และ ฟรีดริช นิตเช (Friedrich Nietzsche) ซึ่งมองว่าการตระหนักรู้ถึงสัจธรรมเป็นสิ่งที่ต้องก้าวข้ามข้อจำกัดของจิตสำนึกแบบสามัญ อย่างไรก็ตาม นักญาณวิทยาบางกลุ่ม โดยเฉพาะสายประสบการณ์นิยม (Empiricism) หรือแนวคิดปรัชญาวิทยาศาสตร์ ไม่ยอมรับปัญญาประเภทนี้โดยมองว่าเป็น “ความรู้แบบหัตถ์ยะ” (Mystical Knowledge) หมายถึง ความรู้ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ผ่านวิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือประสบการณ์ทาง

ประสาทสัมผัส พวกเขาให้เหตุผลว่ากระบวนการที่ทำให้เกิดปัญญาประเภทนี้เป็นนามธรรมมากเกินไป อีกทั้งยังต้องอาศัยศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าในฐานะศาสดา ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดเรื่องปัญญาในปรัชญาตะวันตกที่พยายามอธิบายความรู้ในเชิงตรรกะหรือการพิสูจน์ที่เป็นระบบ (Konyndyk, 1986:93) ดังนั้น การทำความเข้าใจปัญญาที่เกิดจากสติปัฏฐาน 4 ในแง่ของญาณวิทยาตะวันตกจึงเป็นประเด็นที่ซับซ้อน เพราะขึ้นอยู่กับกรอบความคิดที่ใช้พิจารณา หากมองจากมุมมองนักปรัชญาเชิงอภิปรัชญา อาจถือว่าปัญญาประเภทนี้เป็นการเข้าถึงสัจธรรมอันสูงสุด แต่หากมองจากสายปรัชญาประสบการณ์นิยม ก็อาจถูกมองว่าเป็นความเชื่อที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในเชิงประจักษ์ พระพุทธเจ้าเองก็จัดปัญญาแบบนี้ไว้ในประเภท ภาวนามยปัญญา เมื่อใช้แนวคิดปัญญา 3 ระดับของพระพุทธเจ้าเข้ามาพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าการพิจารณาปฏิจาสมุปบาทในชีวิตประจำวันน่าจะอยู่ในระดับจินตตามยปัญญา ถ้าหากต้องการที่จะไปถึงปัญญาแบบเหนือประสบการณ์มนุษย์ของสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติต้องพัฒนาปัญญาควบคู่กับศรัทธาไปอย่างต่อเนื่อง หาก 2 อย่างนี้อย่างใดอย่างหนึ่งมากเกินไปก็จะส่งผลเสียได้ดังที่วิสุทธิมรรคแสดงไว้ว่า หากมีปัญญินทรีย์มากเกินไป ก็จะกลายเป็นไม่เชื่ออะไรเลยสักอย่าง หากมีศรัทธินทรีย์มากเกินไปก็จะหลงเชื่อเรื่องที่ผิดได้ (วิสุทธิ.(บาลี) 1/62/141)

การปรับตัวให้มีความสุขในวัยสูงอายุ

การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ ให้ผู้สูงอายุมีอาชีพ รายได้ที่เหมาะสมกับศักยภาพ พึ่งพาตนเองได้มากขึ้นจากนวัตกรรม ได้รับการดูแลอย่างมีศักดิ์ศรี เข้าถึงทุนและโอกาสทางเศรษฐกิจ “คนไทยเฝ้าฝัน มีวินัย สร้างสรรค์นวัตกรรม พึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน” หลักการสำคัญคือ ยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา ยึดวิสัยทัศน์ภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ยึดเป้าหมายอนาคตประเทศไทย ปี 2579 ยึดหลักการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ลดความเหลื่อมล้ำ บนพื้นฐานการใช้อมิปัญญาและนวัตกรรม ยึดการปฏิบัติให้เกิดสัมฤทธิ์ผลอย่างจริงจัง การดำเนินการเพื่อพัฒนาผู้สูงอายุในพื้นที่ให้มีสุขภาพกาย สุขภาพใจที่ดี การจัดกิจกรรมที่เป็นเหมือนสวนสาธารณะทางอารมณ์ ที่จะเอาความเหงา ความเศร้า ความทุกข์มาปลดปล่อยและให้ผู้สูงอายุมารับรอยยิ้มจากเพื่อนวัยเดียวกัน ซึ่งบางครั้งผู้สูงอายุต้องการกำลังใจ ต้องการความอบอุ่น ต้องการพูดคุย การผู้สูงอายุสุขใจ สูงวัยอย่างมีคุณค่า ชราอย่างมีคุณภาพ ดังนั้นการปรับตัวให้มีความสุขให้วัยสูงอายุ ต้องปฏิบัติดังต่อไปนี้

- 1) เตรียมใจยอมรับความรู้สึกลูกละเลย ซึ่งเป็นธรรมชาติของวัยนี้ เช่น ลูกละเลย สมรรถภาพทางกาย ลูกหลานจากไปมีครอบครัว บางครั้งก็ต้องอยู่ตามลำพังคนเดียว
- 2) ไม่ควรคิดถึงอายุซึ่งลวงเลยไป หรืออดีตด้วยความวิตกกังวล
- 3) อย่าคิดว่าอายุทำให้คนอื่นเลิกละการพัวพัน
- 4) เมื่อมีปัญหาควรปรึกษาขอคำแนะนำจากคนอื่นบ้าง
- 5) ไม่ควรจริงจังกับชีวิตมากนัก ดำเนินชีวิตด้วยทางสายกลาง

6) ดูแลสุขภาพอนามัยให้ถูกต้อง เช่น รับประทานอาหารที่มีคุณค่า มีโปรตีนปานกลาง ไขมันน้อย วิตามินมาก ปริมาณต้องจำกัด

7) การออกกำลังกายให้เหมาะสมกับวัยและควรพบแพทย์เพื่อตรวจสุขภาพอย่างสม่ำเสมอเป็นประจำทุกปี ปีละ 2 ครั้ง

8) ควรมีการพักผ่อนหย่อนใจและทำงานอดิเรกเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อความเพลิดเพลินใจ เช่น ปลูกต้นไม้ ไปวัดทำบุญศึกษาและปฏิบัติธรรม

9) ในขณะที่ยังทำงานมีรายได้ก็ควรออมทรัพย์ไว้เพื่อฉุกเฉินจ่ายในวัยสูงอายุจะได้ไม่ลำบาก และไม่เป็นภาระแก่ผู้อื่น จะได้พึ่งตนเองได้

10) ไม่เก็บตัว แยกตัวอยู่ตามลำพังคนเดียว

11) ควรร่วมวงสนทนากับเพื่อน ๆ และผู้อื่นที่มีอายุน้อยกว่าจะช่วยให้สังคมของผู้สูงอายุกว้างมากขึ้น และยอมรับการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ในสังคม ช่วยให้ปรับตัวเข้ากับเหตุการณ์ปัจจุบันได้อย่างมีความสุข ไม่คับข้องใจมากนัก

12) การยอมรับว่าตนเองเป็นผู้สูงอายุ ประพฤติปฏิบัติตัวให้ถูกกาลเทศะและเหมาะสม กับอายุ

13) ไม่ทำตนให้เป็นที่รำคาญแก่ลูกหลานหรือผู้อื่น ไม่จู้จี้ขี้บ่น ซึ่งจะช่วยให้ผู้อื่นและลูกหลานรู้สึกอบอุ่นและอยากเข้ามาใกล้ชิด

14) ทำจิตใจให้เบิกบานอยู่เสมอ รู้จักสร้างอารมณ์ขัน

ครอบครัวอย่าง ลูกหลานญาติพี่น้อง มีส่วนสำคัญยิ่งในการช่วยให้ผู้สูงอายุปรับตัวได้อย่างมีความสุขยิ่งขึ้น โดยให้เกียรติแก่ผู้สูงอายุ และช่วยให้ท่านมีความภาคภูมิใจ เช่น เวลามีปัญหาอาจไปขอคำปรึกษาจากท่าน ไม่ถูกเหยียดหยามท่าน ให้การเลี้ยงดูและดูแลท่าน คอยถามไถ่เวลาท่านไม่สบายพาไปหาหมอ ช่วยดูแลจนหายจากเจ็บไข้ ท่านจะได้รู้สึกว่าคุณยังมีความสำคัญต่อครอบครัวยังมีคนห่วงใยคอยดูแลอยู่ทำให้ท่านรู้สึกอบอุ่นใจ และสามารถที่จะต่อสู้กับชีวิตในวัยสูงอายุได้ดีขึ้นในปัจจุบันรัฐบาลและสังคมได้ให้ความสำคัญแก่ผู้สูงอายุมาก โดยได้จัดให้วันที่ 13 เมษายน เป็น “วันผู้สูงอายุแห่งชาติ” เพื่อเป็นการตอบแทนคุณงามความดีของท่านที่ได้ทำประโยชน์ให้แก่สังคมมาช้านาน โดยการจัดตั้งสถานสงเคราะห์คนชราขึ้นตามภาคต่าง ๆ บริการด้านสาธารณสุข แก่ผู้สูงอายุ คือให้บริการด้านการรักษาพยาบาลแก่ผู้มีอายุเกิน 60 ปีขึ้นไปฟรีโดยไม่คิดมูลค่าและส่งเสริม ให้โรงพยาบาลต่าง ๆ จัดตั้งบริการคลินิกผู้สูงอายุขึ้น บริการตรวจสุขภาพฟรี และชุมนุมผู้สูงอายุเพื่อให้ความรู้ให้ผู้สูงอายุมีกิจกรรมร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน (อัญชลี จุมพจามิกร)

สรุปสังคมไม่เคยทอดทิ้งผู้สูงอายุเลย และเห็นความสำคัญของท่านมาก ฉะนั้นจึงมีความภาคภูมิใจในความมีอายุของท่านเกิด ส่วนลูกหลานก็ควรแสดงความกตัญญูต่อผู้สูงอายุโดยการเลี้ยงดูเอาใจใส่ดูแลท่าน ก็จะช่วยทำให้ท่านปรับตัวต่อปัญหาต่างๆได้อย่างมีความสุข ส่วนผู้สูงอายุก็ควรทำตนให้เป็นที่เคารพรักของลูกหลานให้ความอบอุ่นใจ ความสบายใจแก่ลูกหลานด้วยการไม่สร้างความลำบากใจ

ให้แก่ลูกหลาน ไม่จู้จี้ขี้บ่น ไม่เรียกร้องความสนใจและความเอาใจใส่มากเกินไป พยายามช่วยเหลือตัวเองเท่าที่จะทำได้ก็จะช่วยให้ผู้สูงอายุและลูกหลานอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ยามใดที่ลูกหลานรู้สึกไม่พอใจ ผู้สูงอายุก็นึกถึงกลอนบทนี้ดู ซึ่งก็คงพอจะช่วยให้ผ่อนคลายความเครียดได้บ้าง

วิเคราะห์นิพพานอันเป็นอตกกาวจรธรรม

ปัญญาแบบเหนือประสบการณ์มนุษย์ หรือปัญญาที่ไม่อาจอธิบายได้ด้วยกรอบคิดของประสบการณ์ทางโลกทั่วไป เป็นแนวคิดที่พบได้ในลัทธิปรัชญาและศาสนาต่างๆ ของอินเดีย โดยเฉพาะแนวคิดที่เรียกว่า โยคีประจักษ์ (Yogic Perception) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับการกล่าวถึงในปรัชญาอินเดียมาอย่างยาวนาน นักปราชญ์อินเดีย เช่น ภัทท์ และ เมโหโรตรา (Bhatt & Mehrotra, 2000 : 44) อธิบายว่า ถึงแม้ปัญญาประเภทนี้จะอยู่นอกเหนือประสบการณ์ปกติของมนุษย์ แต่ก็ยังถือว่าเป็นประสบการณ์แบบหนึ่งที่บุคคลสามารถเข้าถึงได้ผ่านกระบวนการฝึกฝนทางจิต เช่น สมาธิและโยคะ ในศาสนาพุทธนิกายเถรวาท สภาวะที่ปัญญาเหนือประสบการณ์สามารถเข้าถึงได้นั้น ถูกเรียกว่า นิพพาน (Nibbāna) ซึ่งเป็นสภาวะที่ปราศจากกิเลสและทุกข์โดยสิ้นเชิง

เป็นภาวะที่พ้นจากการเกิดดับและการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ (Harvey, 1995, :164-165) ตามแนวคิดพุทธศาสนา นิพพานมิใช่เพียงการทำลายอัตตาหรือการดับสูญของจิตวิญญาณ แต่เป็นภาวะที่ไม่มีเครื่องพันธนาการใดๆ อีกต่อไป และอยู่เหนือการจำแนกด้วยแนวคิดแบบโลกียะ (Gethin, 1998, :76) ในศาสนาฮินดู แนวคิดที่คล้ายคลึงกันนี้ถูกเรียกว่า นิรวาณ (Nirvāṇa) ซึ่งมีความหมายว่า “การดับ” หรือ “การหลุดพ้น” ในบริบทของฮินดู นิรวาณเป็นภาวะที่อาตมัน (Ātman) หลอมรวมกับพรหมัน (Brahman) ซึ่งเป็นภาวะสูงสุดของความเป็นจริง ทำให้ผู้บรรลุสภาวะนี้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป (Olivelle, 1996, :143) แม้ว่าทั้งแนวคิดนิพพานของพุทธศาสนาและนิรวาณของศาสนาฮินดูจะมีจุดร่วมกันในเรื่องการเป็นภาวะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ แต่ก็มีแตกต่างกันในรายละเอียดสำคัญ เช่น ในพุทธศาสนา นิพพานไม่ได้เกี่ยวข้องกับอัตมันหรือพรหมัน และถือเป็นภาวะที่เกินกว่าการอธิบายเป็นรูปแบบของ “การรวมตัว” หรือ “การดำรงอยู่” (Williams, 2000, :107) ในขณะที่นิรวาณของฮินดูมักถูกมองว่าเป็นการกลับคืนสู่สภาวะของพรหมันอันเป็นสัจธรรมสูงสุด (Deutsch, 1988, :75) ทั้งนี้ ปัญญาแบบเหนือประสบการณ์มนุษย์ในลักษณะนี้จึงไม่สามารถถูกทำความเข้าใจผ่านตรรกะแบบสามัญหรือประสบการณ์ปกติของมนุษย์ได้โดยง่าย แต่มักต้องอาศัยการปฏิบัติทางจิต เช่น การเจริญสมาธิ (Samādhi) การบำเพ็ญโยคะ (Yoga) หรือการเจริญวิปัสสนา (Vipassanā) เพื่อให้เกิดปัญญาที่สามารถเข้าถึงสภาวะดังกล่าวได้ (Sharma, 2001 : 189)

นิพพานเป็นธรรมที่ตรึงถึงในระดับจินตตามยปัญญาได้หรือไม่ ในพระสูตรต่างๆ ได้พรรณนาคุณลักษณะของพระนิพพานไว้มากมาย เช่น ธรรมเครื่องสำรอกราคะ ธรรมเครื่องกำจัดตัณหา เป็นต้น คำว่า นิพพานดังกล่าวหมายถึงสภาวะจิตที่ปราศจากกิเลส ไม่ใช่ภพที่อยู่ของพระอรหันต์ เพราะนิพพานเป็นเพียงการดับของกระแสขันธ์ 5 ดังที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ในยมกสูตร (ส.ช.(ไทย) 17/85/147-153)

ดังนั้น นิพพานที่พระพุทธองค์ตรัสถึงน่าจะเป็นสภาวะทางจิตอย่างเดียว แต่ในบางพระสูตร พระองค์ตรัสถึงนิพพานเหมือนเป็นสถานที่อะไรสักอย่างเช่นว่า “ในนิพพานไม่มีธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มีดวงดาว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ส่องแสงและไม่มีกรรมมิตติ” (ขุ.อ. (ไทย) 25/10/187) แต่ท่านนาคคารขุนได้กล่าวไว้ในบทที่ 25 คทาที่ 3 คัมภีร์มูลมัยมกการีกาว่า “มิได้ถูกละวาง มิได้ถูกบรรลุมิได้ถูกทำลาย ไม่เที่ยง ไม่เกิดขึ้น ไม่ดับไป” พระนิพพานท่านได้บรรยายไว้ว่าเป็นเช่นนี้ (นาคคารขุน, 2565 : 129) เมื่อลองพิจารณาจากหลากหลายพระสูตร ดูเหมือนว่าการตรัสถึงนิพพานว่าเป็นสถานที่อะไรสักอย่างของพระพุทธเจ้าน่าจะเป็นสำนวนทางภาษาที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มิให้เหมือนมียู่ เหมือนภาษาทางโลกเราที่กล่าวถึงจำนวนเต็มศูนย์ ทั้งๆที่ศูนย์เป็นสิ่งที่ไม่มี แต่ชาวโลกก็กล่าวเหมือนกับว่าจำนวนเต็มศูนย์มียู่

เราพอจะสรุปได้ว่านิพพานเป็นสภาวะทางจิตและเป็นสภาวะด้านอภิปรัชญา มนุษย์เราก็มีจิตอยู่แล้วจึงน่าจะพอจินตนาการถึงสภาวะดังกล่าวนี้ได้ แต่เป็นการยากมากที่จะนึกถึงเพราะประสบการณ์นิพพานนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับสรรพสิ่งที่อยู่ในโลก จึงไม่สามารถสร้างมโนภาพขึ้นมาเปรียบเทียบให้ปุถุชนสามารถเข้าใจนิพพานได้ ในคัมภีร์ศาสนายุคหลัง เช่น วิสุทธิมรรค ได้บัญญัติกรรมฐานที่ทำให้เห็นประโยชน์ของนิพพานขึ้นมาโดยเรียกกรรมฐานนี้ว่า อุปमानุสสติ แต่ก็ไม่สามารถจินตนาการได้อยู่ที่ว่า สภาวะที่ไม่มีกิเลสและไม่มีความรู้สึกเป็นอย่างไร ในพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีหลายคัมภีร์ที่บรรยายลักษณะนิพพานเช่น มูลมัยมกการีกา รัตนาวลี ถึงอย่างนั้นมโนทัศน์ของนิพพานก็ยังเป็นสิ่งที่ตรึงถึงได้ยากอยู่ดี ตัวอย่างความรู้สึกต่อพระนิพพานนั้น ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า “ผู้มีอายุ นิพพานนี้เป็นสุขจริง นิพพานนี้เป็นสุขจริง โลหุทัยไม่เห็นด้วยจึงกล่าวว่า ท่านสารีบุตร ความสุขเช่นนี้จะมิที่ไหนในโลก หากในนิพพานไม่มีความรู้สึกใดเลย พระสารีบุตรจึงตอบว่า ในนิพพานนี้ไม่มีความรู้สึกอะไรเลย นั่นคือความสุข” (อง.นวก.(ไทย) 23/34/500) ดังนั้น แม้นิพพานจะถูกอธิบายว่าสามารถพอจะคิดได้ด้วยจินตตามยปัญญา แต่การเข้าถึงและเข้าใจนิพพานนั้นยังคงมีความยากลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับภาวนามยปัญญา ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยวิธีการของสติปัฏฐานสี่เพื่อให้บรรลุถึงความเข้าใจที่แท้จริงและลึกซึ้งในธรรมชาติของนิพพาน สติปัฏฐานสี่เป็นวิธีการที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถตระหนักรู้ในสภาวะปัจจุบันและทำให้สามารถเข้าถึงความจริงที่เหนือกว่าความคิดได้ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นอตกการจรรธรมอย่างแท้จริง นำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสารและการบรรลุสู่ความสงบแห่งจิตใจ

สรุป

อตกการจรรธรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือ ปฏิจจสมุปบาทและนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญซึ่งพระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้ผู้ปฏิบัติศึกษาและเข้าใจ โดยธรรมทั้งสองสามารถเข้าใจผ่านจินตตามยปัญญา ซึ่งคือการใช้ความคิดและการวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความเข้าใจพื้นฐาน แต่การเข้าถึงความจริงในระดับที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นนั้นไม่สามารถทำได้ด้วยการใช้เพียงแคจินตตามยปัญญเท่านั้น การเข้าถึงจุดสูงสุดของธรรมเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยภาวนามยปัญญา หรือปัญญาแบบเหนือประสบการณ์ เป็นความเข้าใจที่เกิดจากการปฏิบัติจริง ไม่ใช่แค่การคิดหรือวิเคราะห์เท่านั้น ภาวนามยปัญญาช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถสัมผัส

ประสบการณ์และความจริงที่ลึกซึ้ง ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์และความเข้าใจที่แท้จริงในธรรมชาติของชีวิต โดยสรุป การศึกษาเกี่ยวกับปัจเจกสมุปบาทและนิพพานเป็นเส้นทางที่ต้องใช้ทั้งความคิดและการปฏิบัติ แต่การบรรลุถึงความเข้าใจในระดับสูงสุดนั้นอยู่ที่การใช้ภาวนามยปัญญาในการสัมผัสความจริงทางจิตวิญญาณที่พระพุทธเจ้าทรงเสนอไว้ในคำสอนของพระองค์

เอกสารอ้างอิง

- นาคารชุน. (2478). **รัตนาวลี (พระสารประเสริฐ, ผู้แปล)**. กรุงเทพมหานคร.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- พระพุทธโฆสเถระ. (2532). **วิสุทธิมรรคฉบับภาษาบาลี ภาค 1**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักคัมภีร์ทางวิญญาน.
- พระพุทธปियมหาเถระ. (2547). **ปทูปัทธิปริภรณ์**. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรสแอนด์กราฟฟิค.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2557). **อรรถกถาภาษาไทย พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักคัมภีร์ทางวิญญาน.
- สมภาร พรหมทา. (2542). **พุทธปรัชญา ใน มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โสรัจจ์ หงส์สตารมภ์. (2562). **ปรัชญาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โสรัจจ์ หงส์สตารมภ์. (2565). **มูลมัยมกการิกา: โศลกมูลฐานว่าด้วยทางสายกลาง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพันดารา.
- อรรถกถาภาษาบาลี **พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ภาค 1**. กรุงเทพมหานคร.
- Audi, R., & Wainwright, W. J. (Eds.). (1986). **Rationality, religious belief, and moral commitment**. Cornell University Press.
<https://archive.org/details/rationalityreligOOunse>
- Bhatt, S. R., & Mehrotra, A. (2000). **Buddhist epistemology**. In Dalai Lama, Contributions in philosophy (Vol. 75). Greenwood Press. <https://www.greenwood.com>
- Bronkhorst, J. (1993). **The two traditions of meditation in ancient India**. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Deutsch, E. (1988). **Advaita Vedanta: A philosophical reconstruction**. Honolulu: University of Hawaii Press.

- Gethin, R. (1998). **The foundations of Buddhism**. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, P. (1995). **The selfless mind: Personality, consciousness and Nirvana in early Buddhism**. London: Routledge.
- Harvey, P. (2007). **An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices (2nd ed.)**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kalupahana, D. J. (1975). **Causality: The central philosophy of Buddhism**. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Olivelle, P. (1996). **The early Upanishads: Annotated text and translation**. Oxford: Oxford University Press.
- Sharma, C. (2001). **A critical survey of Indian philosophy**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Williams, P. (2000). **Buddhism: The doctrinal foundations**. London: Routledge.

